

first special monograph on the methodological workshop of Leningrad branch of Institute of Archaeology (LOIA) AS USSR on the base of archive materials.

G.S. Lebedev and Ye.M. Kolpakov made reports at the session on 4 April 1984. There were notes in Gening's book that "strong archaeology" concept did not correspond to Marxism and was closer to west theories. It could had negative consequences for their tutor Leo Klejn because a situation in the USSR became more acute on the beginning of the 1980s. Therefore they tried to justify their concept and to accuse the opponent. This episode of the discussion illustrates an influence of external environment on a process of science development.

Keywords: archaeology, methodological workshop, Gening's.

Палієнко С. В., кандидат історичних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін, Київський університет туризму, економіки і права (Україна, Київ), svpaliy777@gmail.com

Обговорення книги В.Ф. Генінга "Об'єкт і предмет науки в археології" на методологічному семінарі ЛОІА АН СРСР: обставини та факти

Дискусія щодо визначення об'єкту і предмету археології тривала в СРСР з 1972 по 1992. Проте практично нічого не відомо про розгляд цієї проблеми в наукових колективах, адже усі історіографічні роботи виконані тільки на основі опублікованих джерел. Тому буде актуальним дослідити за архівними матеріалами обговорення на методсемінарі Ленінградського відділення Інституту археології АН СРСР першої спеціальної монографії – книги В.Ф. Генінга "Об'єкт і предмет науки в археології".

На засіданні 4 квітня 1984 року з доповідями виступили Г.С. Лебедев та Є.М. Колпаков. У книзі, що обговорювалася, були зауваження щодо невідповідності концепції "строгой археології" марксизму і близькості до західних теорій, що могло спричинити негативні наслідки для їх вчителя – Л.С. Клейна через загострення на початку 1980-х обставини в СРСР. Тому вони не зовсім коректно намагалися виправдати власну концепцію і перекласти всі звинувачення на опонента. Даний епізод дискусії ілюструє вплив зовнішнього середовища на процес розвитку науки.

Ключові слова: археологія, методологічний семінар, Генінг.

* * *

УДК 575.8:633.63(093)

Сільченко І. В.

старший науковий співробітник, Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (Україна, Київ), i.silchenko@hv.kiev.ua

Член–кореспондент В. П. Зосимович ПРО ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТОК БУРЯКОЦУКРОВОЇ РОСЛИНИ

Представлено обговорення одного з розділів теорії еволюції диких видів і походження культурних буряків, розробленої знаним українським вченим – В.П. Зосимовичем, а саме: історичного аналізу виникнення і розвитку бурякоцукрової рослини за 3000-річний період на основі ґрунтового вивчення існуючих на той час літературних джерел. Це дало вченому змогу довести, що первинним осередком походження культурних буряків є Передня Азія.

Ключові слова: історія науки і техніки, В.П. Зосимович–вчений–генетик, буряки, виникнення, розвиток, історичний аналіз.

Історичні епохи в розвитку людського суспільства, що змінювали одна одну і вели його шляхом прогресивного розвитку, мали значний вплив на еволюцію культурних рослин, у тому числі й на буряки. Поступово добивались і розмножувались пріоритетні рослинні організми паралельно з послідовними змінами поверхні Землі, які викликали у рослин корисні для них удосконалення. Чарльз Дарвін писав: "Вимирання та природний добір в еволюції йдуть поряд". Особливу увагу цій проблемі приділили дослідники зі світовим ім'ям – К. Лінней, А. Декандоль, М. Вавилов, П. Жуковський, В. Красочкін, Кернер фон–Маріладі та інші.

Всебічні дослідження диких і культурних видів буряків, їх походження та еволюція, проблеми міжвидової несумісності та створення міжвидових гібридів були одним з напрямків наукової діяльності знаного українського вченого–генетика Володимира Павловича Зосимовича. Результати цих досліджень і

створена ним теорія еволюції видів та походження культурних буряків викладена ним у численних наукових працях і докторській дисертації "Эволюция дикой и культурной свеклы". Перш ніж розпочати вивчення зібраних у експедиціях матеріалів різних видів буряків і сформулювати свою теорію В.П. Зосимович на основі узагальнення існуючих літературних джерел здійснив аналіз історичного формоутворюючого процесу буряків за 3000 років.

Завданням даної статті було висвітлення і аналіз проведеного В.П. Зосимовичем дослідження про виникнення і розвиток бурякоцукрової рослини.

В роботі застосовані принципи історизму, достовірності та об'єктивності. Із методів – логічний, порівняльно–історичний, проблемно–історичний, які дали змогу дослідити виникнення, формування та розвиток подій у хронологічній послідовності.

Буряки відносять до давньої родини лободових (*Chenopodiaceae*), підродини *Cycolobaeae*, роду *Beta L.* На думку В.П. Зосимовича, ще у крейдяному періоді представники *Chenopodiaceae* заселяли Північну Африку, Аравію, Ірак, Середню і Центральну Азію. У боротьбі за виживання лободові пристосувались до посухи і спеки, засолених та каменистих ґрунтів. Назва роду *Beta L.* має римське походження і пов'язана з формою паростків, що нагадують грецьку літеру "β". Вихідні види цього роду виникли скоріш за все у крейдяному періоді, однак найбільш інтенсивне видоутворення, як вважав учений, відбувалося наприкінці третинного–початку четвертинного періодів [1, с. 40].

В.П. Зосимович у своїх працях зробив детальний історичний аналіз виникнення і розвитку бурякоцукрової рослини. Зокрема він зазначав, що вперше буряки згадуються у стародавніх працях, починаючи з VI–V ст. до н.е., коли ці рослини були описані поряд з редисом, ріпою та капустою. Ще тоді було помічено, що окремі рослини буряків різняться за величиною і формою кореня, його смаком, а також структурою листків. Згодом, у IV–III ст. до н.е. давньогрецький природознавець та філософ Д. Теофраст (371–286 рр. до н.е.) у своїй книжці "Дослідження рослин" писав, що він знає два види буряків, які називали "тевтіон" або "севкліон". Це були білокореневі листкові – "тевтіон", "левкон" та "чорні" – "тевтіон мелан". Теофраст зазначав, що корені буряків – кільчаті, як у "салери", листя соковите, м'ясисте [2, с. 73].

У давнину буряки були відомою овочевою рослиною, для їжі використовували м'ясисте соковите листя, з якого робили салати та додавали до страв. Гіркувато–солодкий смак листя та коренів диких і перших коренеплідних буряків привернув увагу і стародавніх лікарів. У давнину буряки славились своїми лікарськими властивостями.

Так, Гіпократ (460–310 рр. до н.е.) – відомий грецький лікар, вважав, що сік з кореня буряків послаблює, а сік з листя, закріплює шлунок.

Діоскорид (I ст. н. е.) – відомий римський лікар, грек за походженням, зазначав, що "чорний" буряк варений з сочевицею закріплює шлунок. Білий буряк для споживання кращий, буряковим соком з медом лікували вушні хвороби.

Спочатку використовувати листя диких буряків, а згодом почали їх культивувати. Початок культивування буряків В.П. Зосимович пов'язує з існуванням стародавнього суспільства Передньої Азії. Народи, що жили на узбережжі Тигра та Єфрата за кілька тисяч років до нашої ери, залишили своїм нащадкам багату спадщину і в галузі сільського господарства. Основою існування рабовласницьких Асиро–Вавилонських деспотій, як відомо, було інтенсивне зрошувальне садівництво, городництво і рільництво. Серед інших культурних сільськогосподарських рослин вавилонська культура залишила нам і буряки [2, с. 73].

Вивчаючи подальший розвиток бурякоцукрової рослини, В.П. Зосимович зазначає, що система культурних буряків античного Риму була представлена різноманітними листовими формами та відсутністю коренеплідної. Тільки у Іст. н.е. листові буряки стали розповсюджуватись до галльських провінцій Риму (сучасна Франція), до велветів (теперішня Німеччина) та Іспанії. До того часу коренеплідних буряків в Європі не було, вони з'явилися дещо пізніше. Населення перебувало ще у варварському стані, полювало, збирало дикі ягоди та плоди. Листкові буряки, потрапивши до Західної Європи, зустрічалися з місцевими дикими буряками і, в інших умовах існування, значно змінилися. Вони набули більшої цукристості і стали більш пізньостиглими.

У різні епохи розвитку людського суспільства коренеплідні буряки розповсюдились із Малої Азії в різних напрямках і дали нам сучасне розмаїття форм у Азії та Європі. Біля трьох тис. років тому фінікійці завезли буряки в Сирію, Грецію, Сицилію, а пізніше і до Риму. Вже у V ст. до н.е. листові білочерешкові мангольди та гібриди від їх схрещування із польовими дикими буряками були широко розповсюджені у Греції та Римі [3].

У феодально–натуральному господарстві Західної Європи до IX–X ст. торговельних зв'язків зі Сходом ще не було, тому В.П. Зосимович припускає, що до хрестових походів коренеплідних форм буряків Європа не мала.

Аналізуючи відомості про буряки а Арабській державі, Зосимович зазначає, що арабським природознавцям та лікарям (ІбнБейтер, ІбнальАвам та іншим) культурні коренеплідні буряки були вже відомі. ІбнБейтер писав про велику кількість жовтих, червоних та білих буряків у Сирії. Далі він згадував, що буряки реагують на добрий ґрунт, удобрення та поливання його водою. Споживають їх не тільки вареними, а й печуть та смажать. Вони найкраще ростуть, якщо їх 4–5 разів на місяць підживлювати коров'ячим гноєм та якісно обробляти ґрунт. В арабів буряки також відомі як лікарська рослина і називали їх “селк” або “силк”.

В.П. Зосимович вважав, що за часів розквіту арабської держави культурні буряки були розповсюджені на Закавказзі, у Малій Азії, Ірані, Хорасані, Хиві, Бухарі, Фергані, Афганістані та, навіть, у Сибіру. Більш того, арабська торгівля тих часів донесла буряки до Індії, Китаю та Японії [2, с. 74].

В.П. Зосимович доводив, що в XIII–XIV ст.ст. коренеплідні буряки спочатку починають вирощувати у вузлі торговельних шляхів зі Сходом, які йшли з Італії в Західну Німеччину, Фландрію та Англію через Альпи.

Спочатку у старій Німеччині ці нові для Європи коренеплідні форми буряків плутали із ріпою [3, с. 21].

При висаджуванні листових і коренеплідних буряків на городах та в садках Західної Європи разом, неминуче відбувалось їх природне схрещування. Схрещування високо цукристих листових буряків з розгалуженим корінням подібним до диких буряків, з мало цукристими формами коренеплідних буряків дало в результаті порід з чистими формами і низку гібридних. Листкові буряки, як городню культуру, у цей час широко споживали у Франції. Зустрічалися там вулиці та базари “листових буряків”. Коренеплідні буряки найбільше вживали у Німеччині; їх там називали “бургундськими”. Корені таких буряків мали білу м'якоть з червоними кільцями, вага їх досягала 8–10 фунтів, стебла мали 7–8 фунтів у висоту.

Істотною відмінністю ботанічної літератури періоду XIV–XVII ст. є більш детальний опис рослин буряків на основі власних спостережень. Це роботи Маттіолі, Цезальніні, Лобеля, Фукса, Богена та інших.

На початку XVII ст. перший французький агроном Олів'є де Серр, звертає увагу на “буряк–ріпу” (*betterave*) та пише, що її завезено з Італії і що вона має сік солодкий, подібний до цукру тростини. Згодом у Франції з'являється перший коренеплідний буряк столового напрямку [2, с. 74].

У XVIII столітті у зв'язку з розвитком сільського господарства коренеплідні та гібридні буряки виносять з городів на польові лани. Велику рогату худобу годують листям та коренями буряків. Активно розробляється агротехніка та насінництво культурних буряків.

Виявлення і вивчення в буряках цукру починається з робіт відомого німецького хіміка Маргграфу (1709–1782), який у 1747 році знаходить у буряках тростинний цукор. Але цей винахід до кінця XVIII століття залишився невикористаним.

Історія введення цукрових буряків, як культури, у бурякоцукрове виробництво починається з 1799р., коли учень Маргграфу вчений ФранцАхардвідав друком результати своїх 20–річних досліджень з різними формами буряків і запропонував для промислового отримання цукру застосувати білу сілезьку форму – “прабабку” всіх сучасних сортів буряків. Вона швидко розповсюдилась спочатку у Німеччині, а потім у країнах Європи, включаючи Російську Імперію, до якої входила Україна [4].

Встановлено, що В.П. Зосимович, на відміну від попередніх дослідників буряків здійснив детальний історичний аналіз виникнення і розвитку бурякоцукрової рослини майже за 3000–річний період, що дало йому змогу визначити основні етапи формоутворюючого процесу у буряків, а також передбачити, що культивування коренеплідних буряків пов'язано із стародавнім суспільством Передньої Азії. Саме такий історичний аналіз дав підстави Володиміру Павловичу вважати Передню Азію – первинним осередком походження культурних буряків, на відміну від інших дослідників.

Список використаних джерел

1. Походження культурних буряків / В.П. Зосимович // Буряківництво. – 1937. – № 12. – С. 39–44.
2. Еволюція культурної свеклы (*Beta Vulgaris L*)

/ В.П.Зосимович // Доклады АН СССР. –1939. – Т. 24. – № 1. – С. 72–75.

3. Дикіе види и происхождение культурной свеклы / В.П.Зосимович // Свекловодство : в 3 т. – К. : Сельхозгиз, 1940. – Т. 1. – С. 17–88.

4. Achard T.G. Ausfulliche Beschreibung der Methode, nach welcher bei der Kultur der Runkelrube verfahren werden muss, um inren Zuckerstoff nach Moglichkeit zu vermehren / T.G. Achard. – 1799.

References

1. Pokhodzhennia kulturnykh buriakiv / V.P. Zosymovych // Buriakivnytstvo. – 1937. – № 12. – S. 39–44.

2. Evolyutsiya kulturnoy sveklyi (Beta Vulgaris L) / V. P. Zosimovich // Doklady AN SSSR. – 1939. – Т. 24. – № 1. – S. 72–75.

3. Dikie vidy i proishozhdenie kulturnoy sveklyi / V. P. Zosimovich // Sveklovodstvo : v 3 t. – К. : Selhozgiz, 1940. – Т. 1. – S. 17–88.

4. Achard T.G. Ausfulliche Beschreibung der Methode, nach welcher bei der Kultur der Runkelrube verfahren werden muss, um inren Zuckerstoff nach Moglichkeit zu vermehren / T.G. Achard. – 1799.

Silchenko I. V., senior research worker of National scientific Agrarian library of NAAS (Ukraine, Kiev), i.silchenko@hv.kiev.ua

Corresponding member V.P. Zosymovych on origin and growth of sugar beet plant

Below is presented a section from theory of evolution of wild species and origin of cultivated beets, which was made by famous Ukrainian scientist – Zosymovych V.P., i.e. historical analysis of the emergence and growth of sugar-beet plants from 3000-year period based on studies of literature of that time sources. This enabled scientist to confirm, that origin of cultivated beets was Southwest Asia.

Keywords: history of science and technics, V.P. Zosymovych–Scientist–geneticist, sugar–beets, origin, growth, historical analysis.

Сильченко И. В., старший научный сотрудник, Национальная научная сельскохозяйственная библиотека НААН (Украина, Киев), i.silchenko@hv.kiev.ua

Член–корреспондент В.П. Зосимович про возникновение и развитие свеклосахарного растения

Представлено обуждение одного из разделов теории эволюции диких видов и происхождения культурной свеклы, разработанной известным украинским ученым – В.П. Зосимовичем, а именно: исторического анализа возникновения и развития свеклосахарного растения за 3000–летний период на основании тщательного изучения существующих к тому времени литературных источников. Это дало возможность ученому доказать, что первичным ареалом происхождения культурной свеклы является Передняя Азия.

Ключевые слова: история науки и техники, В.П. Зосимович – ученый–генетик, свекла, возникновение, развитие, исторический анализ.

* * *

УДК 001.891:581.165.1:633.4:001.63

Коваленко М. М.

аспірант, Національна наукова сільськогосподарська бібліотека Національної академії аграрних наук України (Україна, Київ), max_kmm@ukr.net

ВНЕСОК ПРОФЕСОРА В. Г. РОТМІСТРОВА (1866–1941) У РОЗРОБКУ ТЕХНОЛОГІЇ ВИРОЩУВАННЯ БАВОВНИКУ В УКРАЇНІ

Розглянуто один із аспектів наукової діяльності відомого природодослідника Володимира Григоровича Ротмістрова, зокрема його внесок у вивчення й обґрунтування технології вирощування бавовнику в Україні. Висвітлено основи цієї технології: райони вирощування бавовнику, ботанічні відмінності сортів бавовнику, вирощування бавовнику без зрошення і з зрошенням, захист культури від шкідників, місце бавовнику в сівозміні та перспективи вирощування в Україні.

Ключові слова: В.Г. Ротмістров, досліді, бавовник, волокно, ґрунт, живлення, вирощування.

Важливий внесок у становлення й подальший розвиток сільськогосподарської дослідної справи в Україні зробив видатний природодослідник Володимир

Григорович Ротмістров. Він вперше розробив методики польового досліду і дослідження кореневої системи сільськогосподарських культур, опрацював системи обробітку й удобрення ґрунтів, вивчення вологості ґрунту та питань водного режиму чорноземних ґрунтів. Працюючи тривалий час (1894–1917) на посаді директора Одеського дослідного поля Імператорського товариства сільського господарства Південної Росії, професор В.Г. Ротмістров довів можливість вирощування бавовнику в Україні [1].

Таким чином, вивчення й осмислення наукової спадщини В.Г. Ротмістрова сприятиме розвитку історичних досліджень стосовно відтворення діяльності українських учених у системі сільськогосподарської дослідної справи, що додасть персоніфікованого наповнення її історії наприкінці ХІХ – початку ХХ ст.

Бавовна (*Gossypium* spp.) є одним з найстаріших природних матеріалів, яку людина використовує понад 12 тисячоліть і у багатьох країнах світу вона є однією з найважливіших рослин для виготовлення волокна. Крім того, що бавовна є джерелом волокна для текстильної промисловості, її насіння, багате на олію (18–24%) і протеїни (20–440%), відіграє важливу роль у харчовій та олійній промисловості. Сучасне світове виробництво бавовни–сирцю становить 25,5 мільйонів тонн з 34,8 мільйонів гектарів посівів. Основними виробниками бавовни є Китай, США та Індія, частка яких становить майже 60% світового виробництва. Бавовна вирощується у більш, ніж 100 країнах, що становить близько 40% світового ринку волокна. Бавовну культивують у різних кліматичних поясах, зокрема тропічному, субтропічному й помірному [2]. В Україні вирощування бавовнику розпочалося в 1930 р. в Причорномор'ї – Херсонській, Миколаївській, Запорізькій, Одеській, Дніпропетровській і Донецькій областях, – в 1952 р. посівні площі його вже становили 475 тис. га, але з 1956 р. у зв'язку з успішним розвитком бавовництва в Середній Азії, Казахстані та Закавказзі бавовносіяння в Україні було призупинено [3].

Досліди з бавовником В.Г. Ротмістров розпочав 1904 р. в Одесі. Перші досліді з голонасінним сортом виявили, що цей сорт найбільш ранній серед інших і тому найбільше придатний для північного району, де вирощування культури бавовнику здавалася неможливим. До 1907 р. В.Г. Ротмістров проводив досліді в Одесі, а згодом на Полтавщині, Поділлі, Одещині, Херсонщині, Таврії, Криму, на Кубані, Терщині, Ставропільщині, Чорномор'ї [4, с. 7].

Вважалося, що лише на узбережжі Чорного моря можна очікувати успіху, але не далі на північ. У 1909 р. колишнє Міністерство земельних справ запропонувало В.Г. Ротмістрову організувати широкі колективні досліді на узбережжі Чорного моря, в Криму та на Північному Кавказі [5; 6; 7]. Досліді проводили з голонасінним сортом з Грузії, який назвали “кавказький”. Але зафіксувати справжній урожай заважало перш за все те, що скрізь, де провадили досліді, культура бавовна була невідома, “дивитись на неї приходили з далеких місцевостей, а в період вистигання розтягали “на спомин” значну частину врожаю”, іноді до 30%. У багатьох випадках після першого ж морозу плантатори залишали ниву й не збирали навіть сирцю–бавовни, який був цілком уже